

© Микола Гуйванюк* (Чернівці),
© Олександр Руснак** (Чернівці)

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: Олексій Кошель. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / за ред. О.В. Добржанського. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2022. 576 с.

Дослідження появи і розвитку в надрах панівної на українських територіях Православної російської церкви опозиційного духовенства та віруючих є актуальним науковим завданням для сучасної історичної науки. Інкorporація Правобережної України до Російської імперії наприкінці XVIII ст. призвела до поступової втрати національних рис та самобутності обрядової сфери в релігійно-духовному житті, насадження політики зросійщення українських єпархій Православної російської церкви та повної залежності церкви від державного впливу. Однак у другій половині XIX – на початку XX ст. частина духовенства українських єпархій займалася активною діяльністю щодо запровадження богослужінь українською мовою, перекладів рідною мовою проповідей та Святого Письма, відродження національних обрядів і традицій, що ставало основою для подальшого процесу відродження Української автокефальної православної церкви.

Саме тому тема рецензованої монографії «Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.)», поза сумнівами, є актуальною і значною мірою доповнює історіографію досліджень розвитку українського національно-духовного відродження та участі в ньому представників православного духовенства.

Дослідження базується на широкій джерельній базі архівних матеріалів, опублікованих документів, мемуарів, періодиці та творчій спадщині діячів українського національно-духовного відродження. Автором було введено до наукового обігу значну кількість архівних документів, зокрема матеріалів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (м. Київ) та Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург).

Монографія складається із семи розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Аналізуючи історіографічні розробки досліджуваної наукової проблеми, автор об'єктивно вказує на схожість оцінок російських істориків імперської доби та переважної більшості істориків сучасної Росії, які заперечують сам факт існування українського національно-духовного відродження у XIX – на початку XX ст. Натомість у роботі детально проаналізовано науковий доробок вітчизняних та зарубіжних істориків, які розглядають діяльність патріотично налаштованого духовенства як цілісний феномен в історії України, який привів до появи УАПЦ. Втім, на нашу думку, при розгляді стану вивчення проблеми автору варто було б більш детально зупинитися на огляді мемуарної літератури як одного із цінних джерел при вивченні протестних рухів молоді духовних навчальних закладів.

У другому розділі монографії автор розглядає передумови участі представників духовенства в українізації та демократизації церкви і в реформаційних процесах у суспільстві. Цілком

* к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-1614-6173

e-mail: buk6@ukr.net

** к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-2921-3029

e-mail: o.rusnak@chnu.edu.ua

обґрунтованими є висновки щодо значення спадкових священницьких родин у збереженні традицій українського православ'я, веденні богослужінь українською мовою та реформування ПРЦ. Саме із цього середовища вийшла значна кількість діячів національно-культурного відродження та боротьби за автокефалію української церкви (В. Гречулевич, Ю. Сіцінський, С. Руданський, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, С. Єфремов, В. Біднов та ін.).

У третьому та четвертому розділах розглядаються протестні та революційні рухи у закладах духовної освіти другої половини XIX ст., рух духовенства за українізацію церкви та соціально орієнтована діяльність православного духовенства. Базуючись на значних архівних матеріалах, розглядаються протестна та революційна діяльність молоді у Подільській і Волинській духовних семінаріях та Київській духовній академії, організація в них таємних гуртків проукраїнського спрямування, поширення нелегальної літератури тощо. Аналізується роль в українізації церкви подільського протоієрея В. Гречулевича, який опублікував низку видань українською мовою, зокрема «Проповіді малоросійською мовою» та «Катехізичні бесіди».

Окремо варто відзначити, що у розділах монографії вперше вводяться до наукового обігу невідомі факти про спроби перекладу Св. Письма українською мовою випускника Подільської духовної семінарії Володимира Родневича.

У зазначених розділах аналізується також діяльність духовенства із захисту селян від дій поміщиків і чиновників, підтримки селянських заворушень, страйків у час проведення аграрної реформи 1861 р. та російської революції 1905–1907 рр. Однак, на нашу думку, авторам було б доцільно більш детально проаналізувати таку діяльність православного духовенства у період проведення аграрної реформи.

У п'ятому розділі монографії автор детально розглядає питання ролі духовенства у розвитку освіти в Правобережній Україні, розвитку науки і краєзнавства та культури України. Окремо варто відзначити багату джерельну базу та належні висновки при розгляді участі представників духовенства у проведенні історичних досліджень єпархій, описів церков, парафій, монастирів і створення єпархіальних історико-статистичних комітетів та інших наукових об'єднань. Обґрунтованими є висновки, що всупереч офіційній позиції Синоду представники православного духовенства Правобережжя розширили межі досліджень, сприяли становленню національного краєзнавства та підготували багатьох відомих науковців і діячів національного відродження.

У шостому та сьомому розділах монографії розглядаються питання участі патріотичного духовенства в подіях російської революції 1905–1907 рр., їх діяльність із реформування православної церкви, українізації богослужінь та духовної освіти, відродження національної культури, що заклало основи для відновлення автокефалії української церкви. Заслужують особливої уваги матеріали розділів про роботу головної редакційної комісії в Кам'янці-Подільському на чолі з єпископом Парфенієм (Левицьким), якою було підготовлено й видано переклад українською мовою чотирьох Євангелій. При цьому низка зазначених матеріалів запроваджується до наукового обігу вперше.

У висновках монографії зазначається, що у другій половині XIX – на початку XX ст. Православна російська церква повністю залежала від російського самодержавства, слугувала інструментом політики русифікації і активно протидіяла появі в середовищі духовенства опозиційних рухів та спроб відродження традицій українського православ'я й українізації православної церкви. Однак у вказаний період об'єктивно склалися умови, коли в середовищі православного духовенства, учнівської молоді духовних навчальних закладів зростали національно свідомі діячі, які виступили за переклади українською мовою Св. Письма, українізацію духовної освіти і церковного життя, відродження традицій українського православ'я. Головним підсумком діяльності церковно-реформаторського руху стала підготовка кадрів з числа патріотично налаштованого українського духовенства, які взяли на себе місію створення УАПЦ під час Української революції 1917–1921 рр.

Загалом монографія О. М. Кошеля є завершеною науковою працею, у якій пропонується вирішення актуальної наукової проблеми. Матеріали роботи базуються на значній джерельній базі, становлять науково-теоретичний і практичний інтерес, зокрема можуть використовуватися для розробки рекомендацій органам державної влади для вдосконалення регулювання державно-церковних відносин в Україні.